

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ “ТУРИЗМ” У ПОЗНАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті робиться акцент на необхідності визначення ефективних методів особистісного розвитку та форм навчання соціально обдарованої молоді, потенційних лідерів у сфері туризму.

Доведено, що розробка педагогічної моделі формування молодих лідерів у сфері обслуговування є актуальним і перспективним напрямом як у теоретичному, так і в практичному планах. Для розв'язання поставлених завдань використано теоретичні (міждисциплінарний синтез та системний аналіз наукової літератури з метою теоретичного вивчення проблеми, визначення базових понять дослідження) та емпіричні (включене спостереження, експертні оцінки, психологічне тестування, педагогічний експеримент для перевірки ефективності процесу формування лідерських якостей студентів, методи математичної статистики для перевірки значущості одержаних результатів) методи.

Сформульовано поняття “лідер” (член групи, який, використовуючи характерні йому лідерські компетенції, вибирає найкраще рішення для досягнення мети, яка є спільною для більшості членів групи), “лідерство” (процес здійснення позитивного впливу лідера групи на її членів під час досягнення поставленої загальної мети), “лідерські якості” (системне утворення, що включає цінності і норми, досягнутий рівень особистісного розвитку, якість оволодіння технологіями лідерства, що дають змогу ефективно здійснювати різні види туристської діяльності), а також визначено пріоритетні лідерські якості студентів.

З'ясовано, що саме позанавчальна діяльність має великий потенціал щодо ефективного формування лідерських якостей майбутніх фахівців.

Викладено специфіку розвитку лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” у позанавчальній діяльності як однієї з ресурсів успішного освоєння професії на туристському ринку праці.

Розкрито специфіку формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” у позанавчальній діяльності, структурно-функціональну модель формування лідерських якостей студентів та визначено рівень сформованості лідерських якостей та структуру процесу формування лідерських якостей студентів.

Ключові слова: лідер, лідерство, лідерські якості студентів, формування лідерських якостей студентів, позанавчальна діяльність, структурно-функціональна модель формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм”, суб'єктність, активні методи та технології, туристська діяльність.

У сучасних умовах соціального і економічного розвитку України, особливо в області туристської освіти гостро стоїть проблема визначення ефективних методів особистісного розвитку та форм навчання соціально обдарованої молоді, потенційних лідерів у сфері туризму. Для керівництва та управління туристичними підприємствами необхідні особистості з яскраво вираженими організаторськими компетенціями, внутрішнім прагненням до соціальної активності, які готові до тривалої напруженої роботи заради досягнення професійних цілей.

Сучасна молодь не завжди в змозі брати активну участь у вирішенні складних проблем, часто не здатна до співробітництва і співтворчості, нерідко не наважується брати на себе відповідальність, проявляти ініціативу. У зв'язку з цим важливим є створення сприятливих умов для формування конкурентоспроможної особистості, готової приймати на себе роль лідера, підготовки до життя в динамічно мінливому світі, розвитку прагнення до інтелектуального і творчого самовизначення, самоактуалізації та самореалізації.

Необхідно зазначити, що у сучасній професійній освіті розглядаються в основному проблеми діагностики та формування обдарованої молоді художнього і розумового типів обдарованості. Розробка педагогічної моделі формування молодих лідерів у сфері обслуговування є актуальним і перспективним напрямом як у теоретичному, так і в практичному планах. Суспільству потрібні лідери і організатори, що володіють навичками ефективного керівництва персоналом, здатні до емпатії, готові здійснювати діяльність на основі особистісно орієнтованої взаємодії.

Провідними у вивченні лідерства вважаються праці Ж. Блонделя, Е. Богардуса, М. Вебера, Д. Гоманса, Д. Гоулмана, А. Менегетті, О. Петровського, Ф. Фідлера, Р. Фішера, П. Херсі, Дж. Юкла та інших.

Теоретико-методичні основи лідерства набули розвитку в працях сучасних зарубіжних (В. Грінвуд, Х. Данфорд, Р. Ділтс, П. Друкер, Д. Крек) та вітчизняних науковців (М. Гаврилюк, С. Калашнікова, А. Куриця, Г. Лактіонова, М. Логунова, Д. Ольшанський та інші).

Феномен “лідерство” ґрунтовно висвітлено в різноманітних теоретичних концепціях: теорії прийняття ролей (Р. Бейлз, Ф. Слеттері та інші), ситуаційній теорії (Р. Стогділс, Ф. Фідлер, Е. Фромм, А. Портер, М. Грегор та інші), теорії рис (М. Вебер, Е. Богардус, Г. Оппорт та ін.), поведінковій теорії (П. Херсі, К. Бланшар та ін.), організації освітнього процесу в закладах вищої освіти (О. Антонова, А. Вербицький, С. Вітвицька, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, М. Євтух, О. Спінан та ін.), концепції педагогічної майстерності (І. Зязюн, І. Кривонос, В. Слатьонін, В. Тюріна та ін.).

Водночас, незважаючи на зусилля фахівців, залишилася відкритою складна проблема формування лідерських якостей студентів закладів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 242 “Туризм”.

Мета статті – визначити компонентну структуру і функції лідерських якостей майбутнього менеджера туристської сфери, виявити специфіку розвитку лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” у позанавчальній діяльності як одного з ресурсів успішного освоєння професії на туристському ринку праці, розкрити специфіку формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” у позанавчальній діяльності, визначити структурно-функціональну модель формування лідерських якостей студентів та рівень сформованості лідерських якостей та структуру процесу формування лідерських якостей студентів.

Для розв’язання поставлених завдань використано такі методи дослідження: *теоретичні* – міждисциплінарний синтез та системний аналіз філософської, соціологічної, психологічної, соціально-педагогічної, педагогічної наукової літератури з метою теоретичного вивчення проблеми формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” у позанавчальній діяльності закладів вищої освіти, визначення базових понять дослідження; абстрагування та конкретизація для визначення структурних елементів процесу формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” у позанавчальній діяльності закладів вищої освіти; проєктування для розробки організаційно-педагогічних умов формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” у позанавчальній діяльності; *емпіричні* – включене спостереження, бесіда, анкетування, експертні оцінки, психологічне тестування, інтерв’ювання, рейтингове оцінювання, педагогічний експеримент для перевірки ефективності процесу формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм”; методи математичної статистики для виявлення статистичної значущості одержаних результатів.

У процесі розвитку сучасної педагогічної науки теоретично та експериментально обґрунтовано, що найбільший педагогічний ефект дає поєднання навчальної та позанавчальної діяльності студентів. Позанавчальна діяльність у закладах вищої освіти регламентується законами України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, указами Президента України та іншими нормативними документами, які забезпечують “можливість інтелектуального, морального, духовного, естетичного і фізичного розвитку особи, що сприяє формуванню знаючої, вмілої та вихованої особистості” [3, с. 40–93].

На нашу думку, саме позанавчальна діяльність має великий потенціал щодо ефективного формування лідерських якостей майбутніх фахівців. Причому зміст, форми та методи відповідної діяльності, а також її основні напрями мають підпорядковуватися як процесу професійної підготовки студентів, так і їхнім потребам, а також сприяти їх самовдосконаленню.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень проблеми лідерства дав змогу визначити “лідера” як популярного члена групи, який, використовуючи характерні йому лідерські компетенції, вибирає найкраще рішення для досягнення мети, що є спільною для більшості членів групи, а поняття “лідерство” – як процес здійснення позитивного впливу лідера групи на її членів під час досягнення поставленої загальної мети [2, с. 59].

При цьому лідерські якості майбутнього менеджера розглядаються як системне утворення, яке включає цінності і норми, досягнутий рівень особистісного розвитку, якість оволодіння технологіями лідерства, що дають змогу ефективно здійснювати різні види туристської діяльності.

З метою вивчення основних якостей лідера було проведено анкетування, в якому взяли участь усі стейкхолдери, результати якого дали змогу виявити найбільш значущі якості, що характеризують лідера: харизматичність, мобільність, креативність, довіру команди, вміння діяти рішуче, здатність формулювати цілі, стратегічні та тактичні завдання.

Порівняльний аналіз отриманих результатів анкетування дав змогу визначити пріоритетні якості, що, на думку респондентів, характеризують лідера: мобільність і соціальна активність, цілеспрямованість і комунікабельність, самостійність у прийнятті рішень, здатність долати перешкоди, формувати і зберігати команду, здатність до творчої самореалізації, відповідальність, емпатія.

Крім того, розгляд психолого-педагогічної літератури дав змогу доповнити список лідерських якостей, до яких науковці зараховують такі: ініціативність, товариськість, рішучість, упевненість у собі, наполегливість, потреба в успіху, чесність і порядність, готовність до ризику, високий рівень волевої та особистісної саморегуляції, інтелектуальна лабільність, вміння розв’язувати конфлікти, стресостійкість, асертивність, адекватна самооцінка та розвинена рефлексія [1; 2].

Специфіка формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” у позанавчальній діяльності проявляється в:

- усвідомленні аксіологічної детермінанти лідерства у сфері туризму як специфічного виду інтелектуального, морального, емоційного впливу фахівця туристичної сфери на особистість із метою залучення її до світу культури, стимулювання її розвитку в процесі туристської діяльності;

- розвитку лідерських якостей особистості студента, що є індивідуальним ресурсом і покликаним забезпечити конкурентоспроможність фахівця;

- опорі на етичні принципи лідерської позиції особистості, що визначають її прагнення до культурно-творчої діяльності, пріоритетності суспільно значущих цінностей, постійне самовдосконалення;

- актуалізації особистісного потенціалу майбутнього фахівця, який у сучасній освітній концепції розглядається як основоположний ресурс успішного освоєння професії.

На основі положень теорії моделювання (С. Гончаренко, Т. Сущенко, С. Максименко), врахування вимог до побудови моделі (інгерентність, простота, функціональність, адекватність) нами було теоретично обґрун-

товано та розроблено *структурно-функціональну модель формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” закладів вищої освіти*, яка містить цільову, теоретико-методологічну, діагностичну, організаційно-формувальну, результативну складові частини [1, с. 46].

Головним компонентом моделі, на який спрямовано дії всіх визначених взаємопов’язаних її складників, виступає *особистість студента*.

У *цільовій складовій частині* представлено головну мету й завдання формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” закладів вищої освіти.

Теоретико-методологічна складові частині відповідної моделі містить методологічні підходи до процесу формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” закладів вищої освіти (особистісно орієнтований, аксіологічний, соціокультурний, діяльнісний, компетентнісний, системний) та педагогічні принципи (гуманізації і демократизації, культуровідповідності, рольової перспективи, діалогічності, колективної взаємодії, індивідуалізації, опори на реальний досвід суб’єктів освітнього процесу, саморозвитку), структурні компоненти процесу формування лідерських якостей студентів: когнітивний (знання про лідерство, роль лідера і лідерські якості (самостійність, активність, відповідальність, толерантність, асертивність, ініціативність, комунікабельність, стресостійкість та інші); емоційно-ціннісний (ціннісне ставлення до лідерства та лідерських якостей особистості, переживання, що відображають ставлення студентів до лідерських якостей як особистісного надбання); мотиваційний (сформованість мотивів студентів, які спрямовують їх дії на активне, свідоме формування лідерських якостей); рефлексивно-вольовий (довільна саморегуляція студентів, свідомо реалізація лідерського потенціалу та дії спрямовані на формування лідерських якостей); поведінково-діяльнісний (прояв лідерських якостей, оволодіння вміннями будувати продуктивні відносини та реалізовувати власний лідерський потенціал, здатність до ефективної взаємодії в групі).

Діагностична складові частині структурно-функціональної моделі формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” закладів вищої освіти визначає діагностику в єдності критеріїв, показників відповідно до структурних компонентів процесу формування лідерських якостей студентів та рівнів сформованості, а також діагностичного інструментарію.

Організаційно-формувальній складові частині структурно-функціональної моделі репрезентує визначення основних *функцій* (проектувальна, інформаційна, стимулююча, перетворювальна, розподільча, організаційна, гносеологічна), *форм* (групова, індивідуальна), *методів* (формування свідомості, поглядів, переконань, ідеалів студентів; організації діяльності, спілкування, формування позитивного досвіду суспільної поведінки студентів; стимулювання і мотивації діяльності та поведінки; контролю, самоконтролю і самооцінки діяльності та поведінки), а також організаційно-педагогічних умов формування лідерських якостей студентів.

Результативний блок розкриває кінцевий результат реалізації структурно-функціональної моделі формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” закладів вищої освіти в позанавчальній діяльності – досягнення позитивної динаміки формування лідерських якостей студентів, відображає його ефективність і передбачає цілеспрямоване керування процесом з урахуванням мети, педагогічних завдань та потреб ринку праці.

Дослідно-експериментальна діяльність дала змогу визначити структурні компоненти процесу формування лідерських якостей студентів: когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційний, рефлексивно-вольовий, поведінково-діяльнісний. Компоненти пов’язані один з одним і утворюють певну цілісність. На основі теоретичного аналізу та емпіричного досвіду визначено критерії та показники сформованості компонентів процесу формування лідерських якостей студентів, діагностичний інструментарій, а також рівні їх сформованості.

У дослідженні вихідного рівня сформованості лідерських якостей узяли участь студентів спеціальності “Туризм” ХНТУСГ (контрольна (КГ) та експериментальна (ЕГ) групи). Здобуті результати піддані кількісній і якісній обробці з метою з’ясування кількості респондентів (у %), які належать до трьох рівнів. Результати представлені на рисунку 1.

Рівень сформованості лідерських якостей студентів виявився недостатнім.

Аналіз результатів дослідження доводить необхідність розроблення і впровадження в освітній процес закладів вищої освіти організаційно-методичного забезпечення процесу формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм”.

Структура позанавчальної діяльності, спрямованої на формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм”, визначається, перш за все, загальною структурою педагогічного процесу і складається з цільового (єдність актуальних властивостей і якостей особистості професіонала туристської сфери, що забезпечують його референтність як соціокультурного лідера в туризмі, ефективність впливу в процесі туристської діяльності, особистісне і професійне вдосконалення), ціннісно-мотиваційного (сукупність цінностей і норм, що визначають спрямованість впливу на колектив і міру відповідальності кожної особистості в процесі здійснення лідерської діяльності), операційно-діяльнісного (різноманіття напрямків туристичної діяльності, технологій, арсенал форм і методів, використовуваних фахівцем туристської діяльності для ефективної взаємодії), результативного (сформованість професійних компетенцій та результатів навчання студентів спеціальності “Туризм”) блоків.

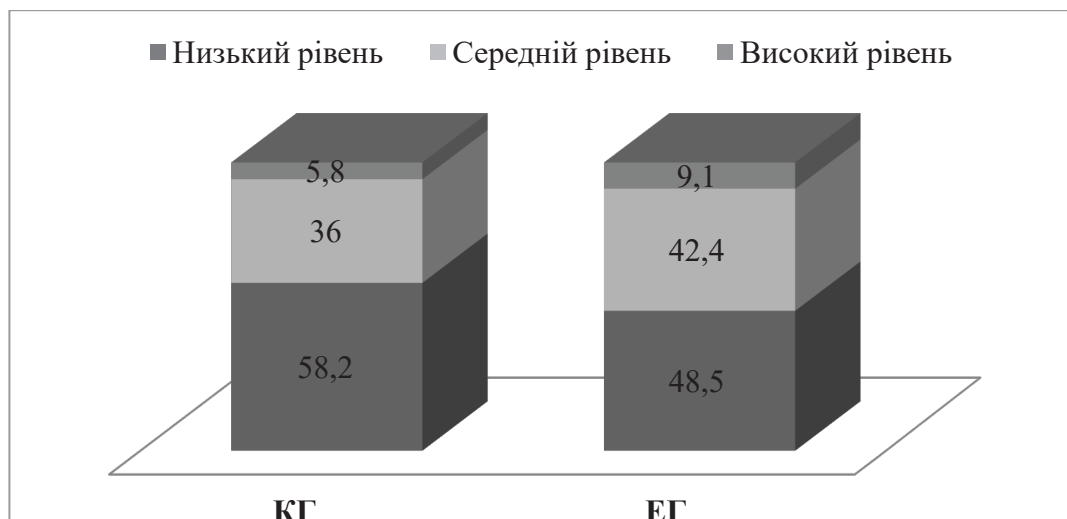

Рис. 1. Результати сформованості лідерських якостей студентів

Основними напрямками процесу формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” у позанавчальній діяльності визначено:

- формування мотивованого і усвідомленого ставлення студентів до освоєння професійної туристської діяльності, внутрішньої мотивації до постійного професійного та особистісного самовдосконалення на основі творчої самореалізації;
- інтегративність культурологічної та психолого-педагогічної підготовки, що виражається в оволодінні студентами соціально культурними і інноваційними технологіями, що дозволяють комплексно використовувати отримані знання, уміння та навички в туристській сфері;
- психологічну підготовку;
- використання потенціалу зарубіжних стажувань, тренінгових лабораторій, навчальних та виробничих практик, індивідуальних завдань, спрямованих на закріплення лідерських вмінь та навичок;
- розвиток і закріплення в освітній практиці закладів вищої освіти морально-розвиваючих форм: творчих колективів, громадських об’єднань, волонтерського руху, благодійних акцій тощо;
- організацію взаємодії викладача та студента на основі особистісно орієнтованого підходу до організації освітнього процесу;
- взаємодію стейкхолдерів у процесі розвитку лідерських якостей студентів.

Важливою умовою, що забезпечує процес формування лідерських якостей студентів, стає суб’єктність як системна якість особистості, яка відображає здатність до усвідомленого, самостійного, цілеспрямованого, саморегульованого перетворення лідерського потенціалу в соціально значущі і професійно важливі якості майбутнього фахівця.

Теоретичний аналіз та практична діяльність довели, що найефективнішими організаційними формами позанавчальної діяльності, які покликані забезпечити формування високого рівня лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм”, є такі: *участь у роботі клубів* (зокрема в діяльності краєзнавчо-туристичного дослідницького студентського клубу “Чумацький Шлях” – студентського об’єднання, яке займається дослідженням Харківщини та інших регіонів України з позиції туристичної діяльності, який створено на кафедрі ЮНЕСКО “Філософія людського спілкування” та соціально-гуманітарних дисциплін ХНТУСГ); *студентське самоврядування*; *міжнародне партнерство* (міжнародне стажування, участь у конференціях, форумах та ін.); *тренінгові програми* (в рамках діяльності постійно діючого психологічного семінару Психологічної служби університету); *форми реалізації цільових функцій та оцінки результативності позанавчальної діяльності університету* (пресцентри, наукові співтовариства, волонтерські організації, профспілки, самозвіти, дебати, моніторинг, круглі столи та ін.).

У рамках дослідно-експериментальної роботи виявлено, що для формування та діагностування лідерських якостей студентів, які проявляються та цілеспрямовано формуються в освітній, зокрема в позанавчальній, діяльності, необхідне введення додаткового спецкурсу “Психологія лідерства”, майстер-класів (“Лідерами не народжуються” “Абсолютна відповідальність” “Лідерство – як особиста позиція” та ін.), а також різноманітних проектних технологій.

Високу ефективність у процесі формування лідерських якостей студентів показало використання активних методів та технологій: метод групових дискусій; метод “групова проблемна робота”; метод колективних творчих справ; ігрові технології; клубні технології. Використання відповідних технологій для формування якостей лідера є обґрунтованим, оскільки саме ці технології дають змогу послідовно усвідомлено здійснювати включення студентів у предметний зміст туристської діяльності, посилити практичну спрямованість підготовки лідера, формують “поле лідерства” і сприяють формуванню лідерських якостей у максимальній більшості студентів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що ефективному формуванню лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” сприяє саме позанавчальна діяльність, оскільки саме вона забезпечує реальні можливості в розвитку лідерських якостей студентів, що своєю чергою сприяє підготовці компетентних, конкурентоспроможних менеджерів у сфері туризму, затребуваних сучасним туристським ринком.

З урахуванням багатогранної і складної проблеми формування лідерських якостей студентів спеціальності “Туризм” слід сказати про те, що надалі спеціального дослідження потребують питання впливу соціально-психологічних особливостей особистості на розвиток її лідерських якостей з огляду на гендерні особливості останніх.

Використана література:

1. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії: навч. посібник. Київ : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.
2. Данченко І. Формування соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів : монографія. Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2018. 366 с.
3. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (дата звернення 05.04.2021).

References:

1. Ziazun, I. (1997). *Krasa pedahohichnoi dii: navchalnyi posibnyk* [The beauty of pedagogical action: a textbook]. Kyiv: Ukrainsko-finskyi instytut menedzhmentu i biznesu. 302 s. [in Ukrainian].
2. Danchenko I. (2018). *Formuvannia sotsialnoi zrilosti studentiv vyshchyykh ahrarnykh navchalnykh zakladiv: monohrafiia* [Formation of social maturity of students of higher agricultural educational institutions: monograph]. Kharkiv : Vydavnytstvo Ivanchenka I. S. 366 s. [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy “Pro osvitu”* [The Law of Ukraine “About education”] (n.d.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (data zvernennia: 05.04.2021). [in Ukrainian].

Bondar N. O., Danchenko I. O. Formation of leadership qualities of students of the specialty “Tourism” in extracurricular activities of the institution of higher education

The article emphasizes the need to determine effective methods of personal development and forms of education of socially gifted youth, potential leaders in the field of tourism.

It is proved that the development of a pedagogical model of formation of young leaders in the field of service is a relevant and promising direction, both in theoretical and practical terms. Theoretical (interdisciplinary synthesis and systematic analysis of scientific literature for the purpose of theoretical study of the problem, definition of basic research concepts) and empirical (included observation, expert assessments, psychological testing, pedagogical experiment to check the effectiveness of the process of forming students' leadership qualities) were used to solve the tasks, methods of mathematical statistics to verify the significance of the results) methods.

The concept of “leader” (a member of the group who, using his characteristic leadership competencies, chooses the best solution to achieve a goal that is common to most members of the group), “leadership” (the process of positive influence of the group leader on its members general goal), “leadership qualities” (systemic education, which includes values and norms, achieved level of personal development, quality of mastery of leadership technologies that allow to effectively carry out various types of tourism activities), as well as identified priority leadership qualities of students.

It was found that extracurricular activities have great potential for the effective formation of leadership qualities of future professionals.

The specifics of the development of leadership qualities of students majoring in “Tourism” in extracurricular activities as one of the resources for successful development of the profession in the tourism labor market.

The specifics of formation of leadership qualities of students majoring in “Tourism” in extracurricular activities are revealed; structural and functional model of formation of leadership qualities of students and the level of formation of leadership qualities and the structure of the process of formation of leadership qualities of students are determined.

Key words: leader, leadership, leadership qualities of students, formation of leadership qualities of students, extracurricular activities, structural and functional model of formation of leadership qualities of students majoring in “Tourism”, subjectivity, active methods and technologies, tourism.